

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

SAMARQAND, JIZZAX VA NAVOIY VILOYATLARI QISHLOQLARINING TARIXIY-ETNOGRAFIK XUSUSIYATLARI

Kamolova Sabrina Alisher qizi

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali, o'qituvchi, tadqiqotchi.

e-mail: sabrinaalisherovna@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-9277-4916>

Annotatsiya.

Maqolada Samarqand, Jizzax va Navoiy viloyatlari qishloqlarining tarixiy-etnografik xususiyatlari nashr etilgan ilmiy va rasmiy manbalar asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Jizzax vohasidagi etnotoponimlar, Nurota va Sentob qishloqlarining tarixiy-madaniy qatlamlari hamda Samarqand qishloqlaridagi hunarmandchilik an'analari (xususan, Samarqand qog'oz) misolida qishloq muhitining landshaft, aholi tarkibi, joy nomlari, hunarmandchilik va zamonaviy foydalanish bilan bog'liqligi ko'rsatiladi. Tahlilning besh qatlamli sxemasi taklif etiladi, tadqiqot cheklovlari va dala etnografik tadqiqotlarini kengaytirish yo'nalishlari belgilanadi.

Kalit so'zlar: tarixiy etnografiya, qishloq, Samarqand viloyati, Jizzax viloyati, Navoiy viloyati, etnotoponimlar, hunarmandchilik, madaniy meros.

ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СЁЛ САМАРКАНДСКОЙ, ДЖИЗАКСКОЙ И НАВОЙСКОЙ ОБЛАСТЕЙ

Камолова Сабрина Алишер кизи

Джизакский филиал Национального университета Узбекистана, преподаватель, исследователь.

Аннотация.

В статье проводится сравнительный анализ историко-этнографических особенностей сёл Самаркандской, Джизакской и Навойской областей на основе опубликованных научных и официальных источников. На примере этнотопонимов Джизакского оазиса, историко-культурных пластов сёл Нурата и Сентоб, а также ремесленных традиций самаркандских сёл (в частности, производства самаркандской бумаги) раскрывается взаимосвязь сельской среды с ландшафтом, этнодемографическим составом населения, географическими названиями, ремесленной деятельностью и современными формами использования культурного наследия. Предлагается пятиуровневая схема анализа, определяются ограничения исследования и направления расширения полевых этнографических исследований.

Ключевые слова: историческая этнография, село, Самаркандская область, Джизакская область, Навойская область, этнотопонимы, ремесленничество, культурное наследие.

HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF VILLAGES IN THE SAMARKAND, JIZZAKH, AND NAVOI REGIONS

Kamolova Sabrina Alisher qizi

Jizzakh Branch of the National University of Uzbekistan, Lecturer, Researcher.

Abstract.

The article presents a comparative analysis of the historical and ethnographic characteristics of villages in the Samarkand, Jizzakh, and Navoi regions based on published scholarly and official sources. Drawing on examples of ethnotoponyms in the Jizzakh oasis, the historical and cultural layers of the villages of Nurata and Sentob, and traditional crafts in Samarkand villages (particularly the production of Samarkand paper), the study demonstrates the interrelationship between rural environments and landscapes, population composition, place names, craftsmanship, and contemporary patterns of use. A five-layer analytical framework is proposed, while the limitations of the study and directions for expanding ethnographic field research are identified.

Keywords: historical ethnography, village, Samarkand region, Jizzakh region, Navoi region, ethnotoponyms, handicrafts, cultural heritage.

Kirish. Qishloq o'zbek xalqining tarixiy xotirasi, xo'jalik tajribasi va madaniy an'analari asrab kelingan asosiy makondir. Qishloqlarning joylashuvi, nomlari, aholi tarkibi, hunarmandchilik va marosim an'analari ularning tarixiy taraqqiyotini va atrof tabiiy muhit bilan munosabatini aks ettiradi. Shu sababli qishloqlarni tarixiy-etnografik jihatdan

o'rganish nafaqat tarix fanining, balki madaniy merosni muhofaza qilish va hududiy rivojlanishni rejalashtirishning ham ahamiyatli vazifasidir.

Samarqand, Jizzax va Navoiy viloyatlari Zarafshon vodiysi va uning shimoli-g'arbiy tog'oldi hamda cho'l hududlarida joylashgan bo'lib, tarixan bir-biri bilan savdo yo'llari, aholi ko'chishi va xo'jalik aloqalari orqali bog'langan. Shu bilan birga, ularning har birida qishloq muhiti turli landshaft sharoitlari (vohalar, tog' va tog'oldi, cho'l) bilan bog'liq o'ziga xos xususiyatlarga ega. Biroq uch viloyat qishloqlarining tarixiy-etnografik xususiyatlari qiyosiy tarzda kam o'rganilgan, mavjud ishlar esa ko'pincha bitta hudud yoki bitta mavzu (masalan, joy nomlari yoki hunarmandchilik) bilan cheklanadi.

Ushbu ilmiy ishning maqsadi uch viloyat qishloqlarining tarixiy-etnografik xususiyatlarini nashr etilgan manbalar asosida qiyosiy tahlil qilish va tahlilning umumiy sxemasini taklif etishdir. Vazifalar: Jizzax vohasidagi etnotoponimlarning qishloq muhitidagi o'rnini ko'rsatish; Navoiy viloyatining Nurota hududi va Sentob qishlog'ining tarixiy-madaniy qatlamlarini tavsiflash; Samarqand viloyati qishloqlaridagi hunarmandchilik an'alarini tahlil qilish; qiyosiy xulosalar va takliflar ishlab chiqish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Jizzax vohasi aholisining etnik izlarini o'rganishda joy nomlari muhim manba hisoblanadi. Q. Almanov Jizzax vohasidagi etnooykonimlarni (urug' va qabila nomlaridan hosil bo'lgan aholi punktlari nomlari) tahlil qilib, ularning etimologiyasini, o'zbek urug' va qabilalari bilan aloqasini hamda unutilib borayotgan urug' nomlarini yozib olish zarurligini ta'kidlaydi [1]. Mazkur ishda qirq, yuz, barlos, qo'ng'irok kabi urug' nomlari bilan bog'liq qishloqlar ko'rsatilgan.

Navoiy viloyatidagi Nurota hududining tarixiy-geografik xususiyatlari X. Berdiyev tomonidan tavsiflangan: Nur qal'asi va Chashma bulog'i atrofidagi qadimiy aholi punkti, Nurota tog'lari etagidagi sug'orish inshootlari, Sarmishsoy kabi qoyatosh tasvirlari qayd etilgan [2]. Samarqand hududi bo'yicha M. Lapasov va K. Urazov XIX asrning birinchi yarmida Samarqandning ijtimoiy-iqtisodiy hayotini, shahar hunarmandchiligi va qishloq dehqonchiligi o'zaro nisbatini yoritgan [3].

Zarafshon vohasi aholisi etnografik jihatdan S. S. Gubayeva va B. X. Karmisheva kabi tadqiqotchilar ishlarida o'rganilgan: ular vohaning turkiyzabon va tojikzabon aholisi tarkibi, urug'-qabila tuzilmasi va qishloq xo'jaligi an'alarini tahlil qilgan [4; 5]. Biroq adabiyotlarda uch viloyat qishloqlarini yagona tahliliy sxema asosida qiyoslashga bag'ishlangan tadqiqotlar yetarli emas, bu mazkur maqolaning yo'nalishini belgilaydi.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot ikkilamchi manbalar tahliliga asoslangan: nashr etilgan ilmiy maqolalar, rasmiy hokimiyat materiallari va ommaviy axborot vositalarining xabarlar tahlil qilindi. Qo'llangan usullar: tarixiy-qiyosiy usul, etnotoponimik tahlil (joy nomlarining aholi tarkibi va tarixiy xotira bilan bog'liqligini o'rganish), kontent-tahlil va umumlashtirish. Tahlil uchun besh qatlamli sxema ishlab chiqildi (1-rasm): landshaft va xo'jalik asosi, aholi va urug'-qabila izlari, qishloq va joy nomlari, hunarmandchilik va marosimlar, meros va foydalanish.

Muhim eslatma: tadqiqot dala etnografik materiallari (so'rovnoma, kuzatuv, suhbat) asosida emas; shu sababli ayrim jihatlar faqat mavjud manbalarda yoritilgani darajasida ko'rib chiqiladi. Uch viloyat bo'yicha manbalarining to'liqligi bir xil emas: Jizzax uchun etnotoponimik, Navoiy uchun Nurota hududi va Sentob qishlog'i, Samarqand uchun hunarmandchilik (Samarqand qog'ozi) bo'yicha materiallar ko'proq. Natijalar shu cheklov doirasida talqin qilinadi.

1-rasm. Qishloqlarning tarixiy-etnografik tahlil sxemasi (muallif modeli)

TAHLIL VA NATIJALAR

Jizzax viloyati 1973-yil 29-dekabrda tashkil etilgan bo'lib, 12 ta tuman va 7 ta shahardan iborat. Rasmiy

ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yil fevral holatiga viloyat aholisi 1 507 004 kishini, maydoni esa 21,2 ming km² ni (mamlakat hududining 4,7 foizini) tashkil etgan [6]. Viloyat hududi tog'lar (Zomin, Baxmal, Forish, Yangiobod), tog'oldi, adir va cho'l hududlarini o'z ichiga oladi. Sangzor daryosi (123 km) vodiysi hamda Zominsuv, Janubiy Mirzacho'l (127 km) va To'ytortar (94 km) kanallari sug'orish tizimining asosini tashkil etadi [6]. Shu sababli viloyatda qishloq muhiti ikki asosiy turga ajratiladi: tog' va tog'oldi qishloqlari hamda sug'oriladigan yerlarda joylashgan qishloqlar.

Qishloqlarning tarixiy-etnografik xususiyatlarini yoritishda etnotoponimlar muhim ahamiyatga ega. Q. Almanov ma'lumotlariga ko'ra, Zomin tumanidagi Ochchi (XVI asrga oid «Abdullanova» asarida «Ochik» shaklida qayd etilgan, qirg urug'i vakillari yashaydigan qishloq), Beshkubi (xitoyizi urug'i), Forish tumanidagi Qorabdol (muallif «abdol» etnonimini xaytal/eftal bilan bog'laydi), G'allaorol tumanidagi Abuz (qirg urug'ining tarmoqlari), Baxmal tumanidagi Qaropchi (Qo'qon xonligining «qorochi» qo'shinlari bilan bog'liq deb talqin qilinadi) kabi qishloqlar nomlarida urug' va qabila nomlari saqlanib qolgan [1]. Muallifning fikricha, Baxmal tumani markazi O'smat qadimgi Xarakana manzilgohi o'rniga to'g'ri keladi, ya'ni bu hudud Ustrushonaning qadimiy shaharlari bilan bog'liq [1].

Etnotoponimlar bir hudud bilan cheklanib qolmaydi. Masalan, Qurqozon nomli aholi punktlari Samarqand va Jizzax viloyatlarida uchraydi. Muallif ushbu nomni «qoraqozon» (majburiy mehnat yoki harbiy xizmat bilan bog'liq atama) bilan bog'laydi [1]. Q. Almanov keltirgan 1920–1926-yillarga oid ma'lumotlarga ko'ra, kereyit urug'idan 600 kishi Jizzax uyezdida, 250 kishi esa Kattaqo'rg'onda yashagan [1]. Bu holatlar viloyatlar o'rtasidagi tarixiy demografik aloqalar va aholi ko'chishlariga ishora qiladi. Shu bilan birga, etimologik talqinlar muallifning farazlari ekanini va ularni arxiv hujjatlari hamda dala tadqiqotlari materiallari asosida tekshirish zarurligini e'tiborga olish lozim.

Nurota Navoiy viloyatining tarixiy-madaniy jihatdan eng boy hududlaridan biri hisoblanadi. X. Berdiyev ma'lumotlariga ko'ra, Nur aholi punkti Nurota tizmasi etagida joylashgan bo'lib, tarixiy manbalarda «Qal'ai Nur» («Buxoroning Nuri») nomi bilan ham tilga olinadi. Narshaxiy Nurni katta masjidga ega yirik hudud sifatida tasvirlagan. Aholi punkting dastlabki rivojlanishi Chashma bulog'i atrofida kechgani qayd etiladi [2]. Hududda Iskandar Zulqarnayn bilan bog'liq xalq rivoyati va «Iskandarquduq» joy nomi saqlanib qolgan. Nurota tog'larida taxminan 300 ta qadimiy koriz (VII–XII asrlar) tizimi mavjudligi, Sarmishsoyda esa taxminan 6000 ta qoyatosh tasviri borligi ta'kidlanadi [2]. Muallif Nurota aholisining ayrim qismi tojikzabon ekanini ham qayd etadi [2]. Ushbu ma'lumotlar Nurota hududida suv manbalari va sug'orish tizimlari bilan bog'liq uzoq tarixiy taraqqiyot bosqichlari mavjudligini, aholining til tarkibida esa turkiy va eroniy qatlamlar uchrashini ko'rsatadi.

Nurota tumanidagi Sentob qishlog'i tarixiy-madaniy merosdan zamonaviy maqsadlarda foydalanish namunasi sifatida e'tiborga loyiq. 2023-yil 18-martda unga rasman «turizm qishlog'i» maqomi berilgan. Tuman hokimining ma'lumotiga ko'ra, qishloqda 20 ta oilaviy mehmon uyi va 3 ta xostel, 30 dan ortiq tadbirkorlik subyekti faoliyat yuritadi, 15 dan ortiq turistik xizmat turi yo'lga qo'yilgan, taxminan 200 nafar ishsiz fuqaro, jumladan, ayollar doimiy ish bilan ta'minlangan [7]. Bu qishloq muhitidagi an'anaviy turmush tarzi va mehmondo'stlik an'analari iqtisodiy resursga aylanayotganini ko'rsatadi. Biroq mazkur ma'lumotlar rasmiy xabarga asoslangan bo'lib, mustaqil baholashni talab etadi.

M. Lapasov va K. Urazov ma'lumotlariga ko'ra, XIX asrning birinchi yarmida Samarqandda qishloq aholisi asosan dehqonchilik, shahar aholisi esa hunarmandchilik va savdo bilan shug'ullangan. Shaharda taxminan 681 ta to'qimachilik, 200 ta egarchilik, 40 ta qog'oz ishlab chiqarish ustaxonasi va boshqa hunarmandchilik tarmoqlari faoliyat yuritgani qayd etilgan [3]. Bu qishloq va shahar o'rtasidagi iqtisodiy mehnat taqsimotini ko'rsatadi: qishloqlar shahar hunarmandchiligi va savdosini xomashyo hamda oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlagan.

Hunarmandchilik an'analarning zamonaviy davrda davom etishiga Samarqand qog'ozi misol bo'la oladi. Mualliflar XIX asr boshida qog'oz ishlab chiqarish pasayib, XX asr oxirida YuNESKO tashabbusi bilan qayta tiklanganini, hozirda esa Samarqand yaqinidagi Konigil qishlog'ida joylashgan «Meros» korxonasida ishlab chiqarilishini qayd etadilar [3]. 2025-yil 7-iyulda «Samarqand qog'ozi» O'zbekiston geografik ko'rsatkichlari reyestriga kiritilgan. Ushbu nomdan faqat Samarqandda an'anaviy texnologiya asosida tayyorlangan mahsulotlar uchun foydalanish mumkin [8]. Ishlab chiqarish texnologiyasi tut daraxti po'stlog'ini suvda ivitish, 5–6 soat davomida qaynatish, yog'och qoliplarda maydalash, ramkalardan o'tkazib presslash va marmar plitalarda quritish bosqichlaridan iborat [8]. Ushbu hunarmandchilik an'anasi qishloq muhitida mahalliy xomashyo (tut daraxti po'stlog'i), an'anaviy bilimlar va madaniy merosni muhofaza qilishning huquqiy vositalari o'zaro bog'liqligiga misol bo'la oladi.

1-jadvalda uch viloyat bo'yicha manbalardan olingan asosiy tarixiy-etnografik xususiyatlar umumlashtirilgan.

1-jadval.

Uch viloyat qishloqlari: tarixiy-etnografik xususiyatlarning qiyosiy umumlashmasi

Viloyat	Landshaft va xo'jalik	Etnik va tarixiy izlar	Meros va zamonaviy foydalanish
Jizzax	Tog', tog'oldi, cho'l; Sangzor va kanallar orqali sug'orish [6]	Qirg, yuz, barlos va b. urug' nomlari; Ochchi, Abuz, Qorabdol, Qaropchi [1]	Etnotoponimlarni yozib olish va muhofaza qilish
Navoiy (Nurota)	Nurota tizmasi etagi, Chashma buloq, kariz tizimlari [2]	Nur qal'asi, Iskandar rivoyati; turkiy va tojikzabon aholi [2]	Sentob — turizm qishlog'i (2023) [7]
Samarqand	Zarafshon vohasi; qishloq dehqonchiligi, shahar hunarmandchiligi [3]	Viloyatlararo aholi aloqalari (Qurqozon, kereyit) [1]	Samarqand qog'ozi, Konigil; geografik ko'rsatkich (2025) [3; 8]

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, uchala hududda qishloq muhitining tarixiy xususiyatlari suv manbalari va landshaft bilan chambarchas bog'liq. Jizzaxda tog' va kanal tizimlari, Nurotada Chashma bulog'i va koriz tizimlari, Samarqandda esa Zarafshon vohasi xo'jalik faoliyatining asosini belgilagan. Aholi tarkibi va joy nomlari ko'p qatlamli bo'lib, turkiy urug' nomlari bilan bir qatorda qadimiy nomlar ham saqlanib qolgan. Zamonaviy davrda tarixiy-madaniy merosdan turli yo'nalishlarda foydalanilmoqda: turizm qishloqlarini rivojlantirish (Sentob), geografik ko'rsatkichlar orqali hunarmandchilik mahsulotlarini himoya qilish (Samarqand qog'ozi) va etnotoponimlarni ilmiy jihatdan hujjatlashtirish (Jizzax).

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari qishloqlarni tarixiy-etnografik jihatdan o'rganish yuzasidan bir nechta amaliy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Birinchidan, joy nomlari va etnotoponimlar qishloq tarixini o'rganishda muhim, biroq talqini bahsli bo'lishi mumkin bo'lgan manbalar hisoblanadi. Ularning izohi tadqiqotchining yondashuviga bog'liq bo'lgani sababli tarixiy hujjatlar va dala tadqiqotlari materiallari asosida tekshirilishi zarur. Ikkinchidan, qishloq merosidan zamonaviy maqsadlarda foydalanish (turizm, geografik ko'rsatkichlar) tarixiy-madaniy merosni saqlashga xizmat qilishi mumkin, biroq uning tijoratlashuvi xavfi ham mavjud. An'anaviy bilim va marosimlarning sayyohlar uchun sahnalashtirilgan ko'rinishga aylanib qolishining oldini olishda mahalliy jamoaning faol ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Uchinchidan, mavjud ma'lumotlar tarqoq bo'lib, har bir hududning turli jihatlari nisbatan kengroq yoritilgan. Bu esa hududlarni bevosita qiyoslash imkoniyatlarini cheklaydi.

Tadqiqot muayyan cheklavlarga ega. Birinchidan, u bevosita dala tadqiqotlari materiallariga emas, balki nashr etilgan manbalarga tayanadi. Shu bois qishloqlar bo'yicha miqdoriy ma'lumotlar (aholi tarkibi, urug'larning ulushi, marosimlar) keltirilmagan. Ikkinchidan, uch viloyat bir xil darajada yoritilmagan. Navoiy viloyati asosan Nurota hududi misolida, Samarqand viloyati esa hunarmandchilik jihatidan o'rganilgan. Shuning uchun olingan xulosalarni mazkur viloyatlarning barcha hududlariga umumlashtirish mumkin emas. Uchinchidan, Sentob bo'yicha keltirilgan raqamlar rasmiy xabarlariga asoslangan. Shu sababli tadqiqot natijalari dastlabki va tavsifiy xususiyatga ega.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tahlil Samarqand, Jizzax va Navoiy viloyatlari qishloqlarining tarixiy-etnografik xususiyatlari landshaft va suv manbalari, aholining ko'p qatlamli tarkibi, joy nomlari hamda hunarmandchilik an'analari bilan bog'liq ekanini ko'rsatdi. Tadqiqot doirasida besh qatlamli tahliliy sxema taklif etildi: landshaft va xo'jalik, aholi va urug'-qabila izlari, qishloq va joy nomlari, hunarmandchilik va marosimlar, tarixiy-madaniy meros va undan zamonaviy foydalanish. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Birinchidan, uch viloyatdagi qishloqlarning tarixiy-etnografik pasportlarini yagona shakl asosida tuzish (joylashuvi, nomining kelib chiqishi, aholi tarkibi, hunarmandchilik, marosimlar, moddiy va nomoddiy madaniy meros).

Ikkinchidan, etnotoponimlarni dala etnografik tadqiqotlari (keksalar bilan suhbatlar, arxiv hujjatlarini o'rganish) asosida qayd etish va tekshirish, unutilib borayotgan urug' nomlarini hujjatlashtirish.

Uchinchidan, qishloq turizmi va geografik ko'rsatkichlar kabi vositalardan foydalanishda mahalliy jamoaning faol ishtirokini hamda nomoddiy madaniy merosning asl xususiyatlarini saqlab qolishni ta'minlash.

To'rtinchidan, Navoiy va Samarqand viloyatlari qishloqlari bo'yicha manbalar doirasini kengaytirish hamda hududlararo qiyosiy tadqiqotlarni davom ettirish.

Beshinchidan, tadqiqot natijalarini ta'lim jarayoniga, jumladan, o'lkashunoslik kurslari va amaliy mashg'ulotlarga joriy etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Almanov Q. Jizzax vohasidagi etnooykonimlar to'g'risida ba'zi mulohazalar [Elektron resurs]. – URL: <https://journals.nuu.uz/index.php/1/article/download/1452/611>.
2. Berdiev Kh. A. The Historical and Natural-Geographical Aspects of Nurota // European Science Review. – 2016. – № 7–8. – P. 12–13.
3. Lapasov M., Urazov K. Socio-Economic Life of Samarkand during the Emirate of Bukhara (First Half of the XIX Century) // Society and Innovations. – 2022. – Vol. 3, № 1/S. – P. 149–152. – DOI: 10.47689/2181-1415-vol3-iss1/S-pp149-152.
4. Губаева С. С. Население Самаркандского оазиса (конец XIX – начало XX в.). – Ташкент: Фан, 1991.
5. Кармышева Б. Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – Москва: Наука, 1976.
6. Jizzax viloyati hokimligi. Hokimiyat haqida [Elektron resurs]. – URL: <https://gov.uz/en/jizzax/pages/about>.
7. Navoiydagi Sentob qishlog'iga rasman turizm qishlog'i maqomi berildi // Kun.uz. – 2023. – 18-mart. – URL: <https://kun.uz/news/2023/03/18/navoiydagi-sentob-qishlogiga-rasman-turizm-qishlogi-maqomi-berildi>.
8. Samarqand qog'ozi O'zbekiston geografik ko'rsatkichlari reyestriga kiritildi // Afisha.uz. – 2025. – 7-iyul. – URL: <https://www.afisha.uz/uz/tourism/2025/07/07/samarkand-paper>.